

Maszkos szerepjátékok

Gaál József kép-szó társulásai

RÉVÉSZ EMESE

Mi dolga lehetne egy festőnek az illusztrációval? Hiszen a modernizmus óta mást se tesz a festészet, mint hogy igyekszik megszabadulni az elbeszélés utolsó foszlányától, a narráció utolsó koszfoltjától. Amióta a könyvillusztrációt beszuszakoltuk az „alkalmazott” jelző dobozába, fejvesztve menekülnek tőle az autonómiájukat féltő alkotók. Viszolygásuk talán abból fakad, hogy a könyvbe zsákolt képhez a szabad mozgás korlátozása, a megkötözöttség, az idomulás kényszere társul. Innen nézve a festészet mazochista rémálma az egyforma méretű papírlapok pántjai közé szorított „alkalmazott élvezet” abszurd ígérete. Mégsem példa nélküli az irodalmi kötelék önkéntes vállalása. Gaál József könyvalkotásai ritka esetei annak a különleges természeti jelenségnek, ami szavak és képek vegyületeinek kísérleteiből terem.

Az efféle könyvalkotások létrehozása jellegzetesen társas műfaj, amely író és képzőművész egymáshangolódásából fakad, s mindezek háttérében jó, ha akad egy vállalkozó és áldozatkész kiadó is. Az együttműködés különleges típusát kívánja ez a munka, feltétele a könyv materiális korlátainak elfogadása; igazodás formátumhoz, oldalpárhoz, szövegmérethez. Cserébe azonban az irodalmi szerepjáték kalandját kínálja, rímekből szőtt jelmezt, ritmusból gyúrt maszkot.

GAÁL JÓZSEF:

Ecsetrajz Henri Michaux
Eredetmesék című kötetéhez,
Arcus – Orpheus, 2007

(a festő)

Gaál József azon kevés festőink egyike, aki szívesen veti alá magát a könyvillusztráció kötelékeinek. Végzett grafikusként járatos a művészi nyomatok technikáiban, színes kórajzokat pedig a 90-es évek óta készített Vácott. Érintettsége más tekintetben abból is fakad, hogy maga is jó tollú író, ami megkönnyíti az irodalmi szöveggel való belső azonosulást. Ez az idomulás az ő esetében távolról sem jelenti a saját forma elvesztését, a professzionális illusztrátorokat gyakran jellemző stílári alakváltás tetszetős szemfényvesztését. Bármilyen irodalmi szöveggel lép is kapcsolatba, mindig önazonos marad, konok következettséggel önmagát helyezve az íráskor mellé.

Legösszetettebb könyvművészeti munkája a 2004-ben az Arcus kiadásában megjelent *Holdaskönyv*. 2001 és 2007 között hét olyan kötet jelent meg a Dömény Csaba által vezetett kiadó gondozásában, amelyekben

hazai viszonylatban példátlanul nagy teret kapott a kortárs művészi grafika. Vállalkozásuk művészi háttérét a váci Grafikai Műhely biztosította, ahol a kötetek színes kórajzai készültek. Weöres Sándor és Pásztor Béla közösen írt verseit Gaál szövegközi rajzai és hét eredeti litográfiája kíséri. A hét énekből álló, egyenként öt négy sorosok a két fiatal költő közös játékaiként születtek 1940-ben. Nyilvánosság elé csak Pásztor korai halála után, 1947-ben kerültek a Sorsunkban. Ekkor látta el Weöres pársoros jegyzettel (amit az illusztrált kiadás is közöl), „közös hancúrozásnak” nevezve a kollektív versjátékot. A gyermekversek ártatlan rigmusaiba bújtatott sorok archaikus varázskéneket, boszorkányos babonáságokat, népies ráolvasásokat idéznek. Ezt az ősi, misztikus rétegét emelte ki maga Weöres is későbbi jegyzetében, mikor így jellemezte a költeményeket: „primitív hímzések, naiv kerámiák: sűrű mintázatban nyüzsgő pirinyó démon-, ember-, állatalakok.”¹

Jász Attila szavait idézve, ehhez a fergetegesen virtuóz „irodalmi négykezeshez” csatlakozik Gaál József, akinek festői világában már évtizedek óta otthonosan mozognak a költői páros által megénekelte démonok

és állati emberalakok.² Nem az irodalmi szövegnek való alávetettségről van tehát szó, hanem szabad művészi társulásról. Mi több, szuggesztív alakjai határozottan interpretálják is a versciklust, könnyed játékoságuk helyett inkább ösztönös, animális mélyrétegeiket domborítva ki. Kép és szöveg együttműködése más tekintetben is feszültséggel teljes, mert Gaál festészete eredendően nem narratív, sokkal inkább magánmitológiája mentén formált, amely őrzi az emberalkotás mágiájának őserjét. Álarcos démonai, antropomorf totemei kúsznak-másznak fel a könyv lapjain közölt kéziratos és nyomtatott strófákra. Nyújtózkodó, elúszó, árnyképszerű fragmenseik a szellem-lények párhuzamos birodalmából, ráción túli téralakzataiból lobbannak fel, hogy aztán ott is enyészzenek el. Töredékes felvillanásaik jól illeszkednek a versek zaklatott, szürreális képzetársításokban tobzódó képeihez. „Elképzelt falhoz odakelve lapítottam őket” – jellemzi maga az alkotó barlangrajzokkal rokon árnyképeit.³

Mellettük minden ének végén feltűnik egy-egy önálló, egészoldalas kompozíció, amely a lap keretei közé szorítva idézi vissza a versek démonait. Gaál József utószavában a román kori oszlopfejezetek tömör plasztikájához hasonlította eljárását, amellyel „bőröm sincs és csontom sincs” teremtményeit összegyúrta. Néhol felsejlenek a szövegre konkrétan utaló elemek: például a herkentyűk rigófészek papucsja vagy az „összeláncolt istenek/ függőlámpán lengenek” motívuma. Mindemellett a rajzok figurái Gaál festői univerzumának régi lakói, így a bohócok vagy a bolondok, akiknek eltorzult arcvonásai faragványain is megjelennek. A versek szédületes gyorsaságban pergő szürreális képzetársításaival azonban a képzőművész nem akar versenyre kelni. A fiatal és öreg boszorkányok, herkentyűk, garabonciások, bolondok és bohócok mímiaszerű bábjaihoz a festő egy-egy domináns színpart rendel, ebben mártva meg a képtáblák rácsai közé zsúfolt alakjait. A kézírás, a ritmikus dal, az oldalakon keresztül kúszó kézrajzok kalligrafikus és akusztikus benyomásai mellé így egy harmadik szenzuális élményt, intenzív színmezőket társít Gaál, arra készítetve a néző-olvasót, hogy ösztönösen engedjen az együttes optikai és zenei benyomásoknak.

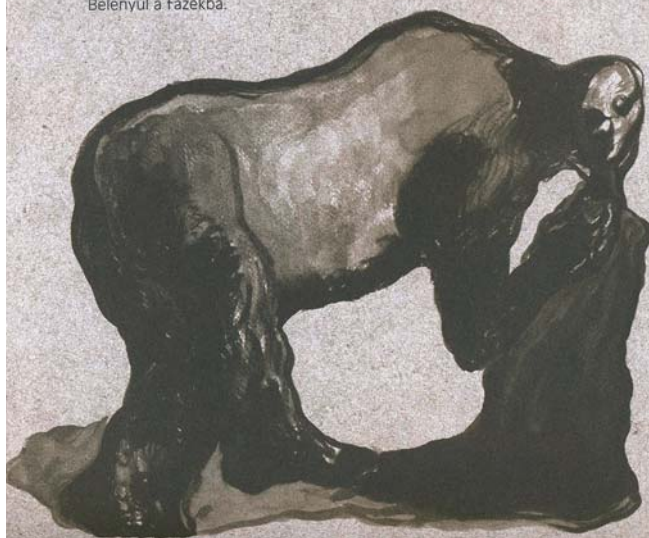
(a festő író)

Ami a festő szemszögéből kötelék, az az író számára megszabadulás. Henri Michaux sikeres író volt, mikor a francia szürrealizmus hatására a 30-as évektől fokozatosan a festészet felé fordult. „Festek, hogy elszakadjak feltételeimtől” – írta festővé válásának folyamatát feltáró, *Émergenes – Résurgences* című kötetében. E megszabadulás iránya a kézírás ősi rajzi elemeinek felszabadítása, az írás rajzzá való „visszatisztítása” volt. Könyveibe illesztett kalligrafikus vonalrajzai az írás ritmusának örömeiből születtek, de annak verbális jelentéskényszere nélkül, az

AZ EMBEREVÉS EREDETE

A barlangban Ndwa, gyermeke, Dwabi,
és egy fazékban forró zsír és hús.
Ndwa elmegy
Ndwabi és a fazék a barlangban marad
Ndwabi játszik, beleesik a fazékba.
A fazék erősen mozog.
Aztán már nem mozog.
Este
Ndwa visszajön.
Belenyúl a fazékba.

„Azt hittem; minden húst felvágtam.”
Vág egy szeletet. Enni kezd. „Ez bizony jó!”
Hogy mit eszik?
Fia fél ülepet.
Nem szól semmit; meggy Kwa kunyhójába, fogja a
gyerekeket, megsüti és megeszi őket. –
Azóta ennek hirtel.
Es mindenki tudja már; mennyire ennyivaló az ember.
Ndwa vadászni indul.

HANGYA A CSILLAGIG

Egy hangya ment a csillag felé.
Egy ember akadt útjába
Békacombot keresett vacsorájához.
„Hová megy”, kérdi a hangyát és eltáposza
Am legyen!
Egy részeg volt, de tessék... most
Mi történetet volna ezzel a hangyával?

olvasható kép és a nézhető írás határán billegve. Mindez távolról sem eredményezi a jelentés elvesztését, csak szemantikájuk immár vizuális természetűvé alakul. Bár tusrajzainak felszabadultul hajlajozó

GAÁL JÓZSEF:
Illusztrációk Henri Michaux
Eredetmesék című kötetéhez.
Arcus – Orpheus, 2007

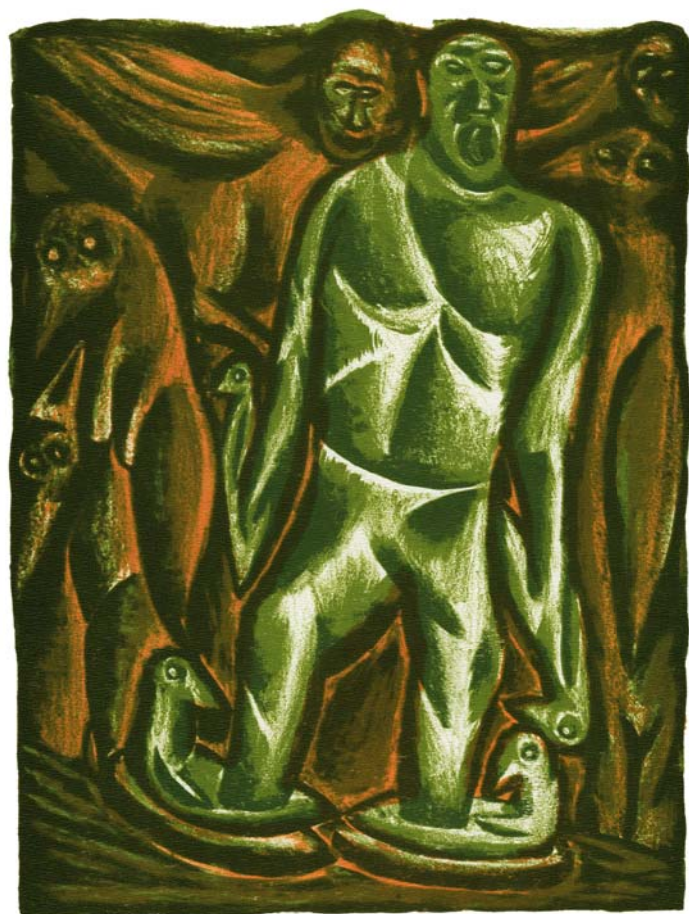
GAÁL JÓZSEF:
A falak énekeiből. Illusztrációk
Weöres Sándor és Pásztor Béla
Holdaskönyvéhez,
Arcus, Vác, 2004

alakzatai többnyire illedelmesen igazodnak a könyvtér négyyszögéhez és rendeződnek vízszintes sorokba, az emberi alakokra, állati lényekre emlékeztető rajzi jelek ösztönös összeolvasása narratív összefüggést csempész a jelsorokba. Történetük nyelvek és korok fölötti, jelentésük éppen archaizmusuk okán a végső dolgokról szól.

Ahogy Michaux festői önvallomása, úgy a többi illusztrált kötete is a Bozóthegyi Kiadó jóvoltából, Juhász Katalin fordításában jut el a magyar olvasókhöz. A 2009-ben alapított kiadó legfőbb vállalása Michaux műveinek hazai kiadása és népszerűsítése. 2012 és 2014 között a *Jelek útján* című sorozatban immár Michaux saját kalligráfiáival kísért kötetei is elérhetőek, köztük a *Ritmusok útján*, amely a szöveget teljesen mellőzve, kizárólag „írási képeire”

bízta magát. Legújabb kötetük irodalom és képzőművészet újabb, sokrétű áthatásait példázza: a *Vonalkalandok*ban Michaux meséli el, miként találkozott Paul Klee művészetével, amely felszabadította a benne lappangó ösztönös rajzolóit.⁴

„Henri Michaux világa már nem peremvidék, lényei évezredeknek össze” – írta a festői önvallomás előszavában Gaál József, akit évtizedek óta mély, belső kötelék fűz a francia képirohoz.⁵ Visszaemlékezése szerint tizenhat évesen, Herbert Read festészet-történetében találkozott a francia szürrealista nevével, s később világgossá vált, hogy a képalkotás mitikus, mágikus, archaikus magvának keresése, az ösztönös, érzelmileg telített gesztus elsődlegessége mindkettőjük számára a festői közlés alapja. Gaál e köteléket képekkel és szavakkal egyaránt megerősítette. Francia elődje tiszteletére a 90-es években két emlékkiállítás is rendezett saját munkáiból. Utóbbi

kapcsán Michaux-ról írt tanulmánya rejtett önarcképként is értelmezhető, érzékeny elemzéseinek minden mondata önmagára is vonatkoztatható. Olyan alkotóról beszél benne, akinek festészete „mállékony maszkokon”, „csonkaságig torzított emberalakokon” át az ábrázolhatatlan félelmeknek ad alakot, akinek képei küzdőterek, ahol az archetipikus jelképek individuális bestiáriummá olvadnak össze.⁶ Az ehhez kapcsolódó, Jász Attilával közösen jegyzett kötetet már a váci Arcus kiadó adta ki, az, amely 2007-ben Michaux verseit Gaál képeivel adta közre.

Az *Eredetmesék* (*Fables des origines*) 1927-ben íródott verseihez még nem készültek rajzok, ezeknek utólag és pótlólagosan Gaál adott formát.⁷ Mindezzel együtt a festő olyan alkotó mellé társult képeivel, aki maga is gyakran rajzolt saját írásaihoz. Hogyan lehet „felülírni” egy ilyen határozott képi világot? Gaál válasza azért meggyőző, mert autentikus: saját világát illeszti francia kortársa mellé, tudván, hogy kettőjük eredendő belső összhangja biztosítja majd a versek és a képek egységét. A Holdaskönyvhöz hasonlóan ezúttal is rajzok százaiból kerültek a kiválasztottak (eredeti formájukban barna szépiával készült ecsetrajzok) a versek mellé. Michaux történelem előtti, archaikus korokban játszódó történeteit Gaál barlangrajzokat, árnyképeket idéző alakzatai kísérik. Az ecsetrajzok közvetlensége megőrzi a festői gesztusok erejét, a színpántokból kibontakozó, animális ösztönlények pusztító-teremtő ősenergiáit. Néhol anyagszobrokat

idéző amorf alakzataikból mégis jól kiolvashatóak a versekhez kapcsolódó cselekvések, a teremtés, a párzás, a pusztítás elementáris mozdulatai. A teremtmények sora a japán kötéssel összefűzött lapokon úgy rendeződnek egymás mellé, mint az emberiség képregényének hősei.

Az a műfaj, amihez kapcsolódnak e képek, a könyvillusztráció és a képzőművészeti album közötti senki földjén található. Illusztráción túl, mert kompozícióik megőrzik belső függetlenségüket, de önálló albumon innen, mert jelenlétük apropója az irodalmi szöveg; művész-könyvön túl, mert nem egyedi alkotásokról van szó, de művészi grafikán innen, mert eredeti helyüket mégiscsak a könyv szabja meg. Határlétükből következik peremhelyzetük, hiszen az efféle, kis példányszámú, bibliofil igényű kötetek a könyvesbolti forgalmazáshoz túl drágák, a művészeti galériáknak viszont nem elég egyediek. Míg nyugaton komoly gyűjtőréteg áll az efféle könyvművészeti vállalkozások mögött, idehaza mostanra feladni volt kénytelen ilyen irányú munkáját az Arcus. Hogy mennyivel válik ettől szegényebbé a hazai könyvművészet, a magyar grafika vagy éppen az ezekkel társuló alkotóink életműve, azt világosan példázzák az eddig megjelent művek.

Jegyzetek

- 1 Weöres Sándor: [Utószó] In: Pásztor Béla, Weöres Sándor: *Holdaskönyv*. Gaál József rajzaival. Arcus, Vác, 2004, o. n.
- 2 Jász Attila: Hármás önarckép, festett holddal. Jegyzetlapok egy album háttéréhez. *Új Forrás*, 2005/3; Lásd még: Petneki Áron: *Holdaskönyv – szörnyeskönyv*. *Új Holnap*, 2005/1, 33-34.
- 3 Gaál József: [Utószó] In: *Holdaskönyv* i. m., o. n.
- 4 Henri Michaux: *Paul Klee*. Vonalkalandok. Bozöthegeyi Kiadó, 2015.
- 5 Gaál József: Előszó. In: Henri Michaux: *Megnyilatkozások – Új kitarukozások*. Bozöthegeyi Kiadó, Budapest, 2011, 6. (5-6.)
- 6 Gaál József: Michaux. *Balkon*, 1999/5, 13-14.
- 7 Henri Michaux: *Eredetmesék*. Gaál József rajzaival. Arcus – Orpheus, 2007.

GAÁL JÓZSEF:

A fiatal boszorkányok énekeiből. Illusztrációk Weöres Sándor és Pásztor Béla Holdaskönyvéhez, Arcus, Vác, 2004

GAÁL JÓZSEF:

A herkentyük énekeiből. Illusztrációk Weöres Sándor és Pásztor Béla Holdaskönyvéhez, színes körjáz, Arcus, Vác, 2004